

Summa monasterologiae

Puskely Mária: *A keresztény szerzetesség történeti fogalomtára*. Kairosz Kiadó. Budapest, 2006. 846 oldal + XLVIII színes képmelléklet

Puskely Mária szegény iskolanővér (SSND) sokéves külföldi munkálkodása alatt számos nyelvet sajátított el, s 1990-es hazaköltözése óta is töretlen lendülettel jelennek meg hiánypótló és alapos kutatói munkáról számot adó kötetei.¹ 1996 óta fáradhatatlanul oktat egy időben négy, jelenleg két egyetemen, s teszi mindezt szakmailag és módszertanilag egyaránt kifogástalan módon, a szerzetesség és lelkiség története iránti tárgyszeretettel, a nagy elődök és a téma iránti végtelen tisztelet,² valamint a hallgatói, oktatótársai iránti emberszeretettel által vezetve.

¹ *Férfi szerzetesrendek és kongregációk, Női szerzetesrendek és kongregációk* (szerk. Bécs, 1989.); *Szerzetesek. A megszentelt élet 99 intézménye*. Budapest, 1990.; *Szent Ágoston regulája*. Budapest, 1992.; *Árpád-házi Szent Margit és ifjabb Szent Erzsébet tössi legendája*. Budapest, 1992.; *„Virágoskert vala híres Pannónia...” X–XVII. század*, Budapest, 1994.; *Keresztény szerzetesség: történelmi kalauz I–II*. Budapest, 1995.; *Kétezer év szerzetessége, szerzetesség- és művelődéstörténeti enciklopédia I–II*. Budapest, 1998.; *A monachizmus kezdetei a Római Birodalomban (III–V. század)*. Debrecen, 2001.; *A keresztény Európa szellemi gyökerei*. Budapest, 2004.; *Simon Erzsébet Mária Etelka iskolanővér. Dokumentált életvázlat*. Budapest, 2005.; *Salkaházi Sára, a társadalmi igazságosság apostola*. Budapest, 2006.; *Árpád-házi Szent Erzsébet*. Budapest, 2007.

² Jellemző példa erre a 2001-ben megjelent PhD értekezése előszavában tett megjegyzése: „A kötet összeállítója évtizedek óta tanulmányozza a művelődés- és az ókori irodalomtörténetnek e szerzetesség-történeti vonulatát, különös tekintettel a kezdetekre. Jóllehet semmiképp sem vállalkozhat, akár csak a IV. századra leszűkített téma teljes körű bemuta-

1999. január 18-án adott interjújában a kétkötetes, másfél ezer oldal terjedelemben röviddel korábban megjelent *Kétezer év szerzetessége* című munkája kapcsán röviden megfogalmazta *ars poeticáját*: „Szeretnék ezzel a könyvvel is szolgálatot tenni mindazoknak, akiket érdekel nemcsak a történelem, hanem azok az értékek is, amelyek gyökérként hálózják Európa szellemi mélytalaját, amelyek igazi identitásunkat rejtik magukban. A szerzetesség nélkül nincs teljes képünk az európai történelemről, sem műveltségéről, irodalmáról, művészetéről, ezt nem lehet letagadni, pedig ezt tették az elmúlt évtizedekben. Ennek következtében megfelelő művek, könyvek sem születhettek Magyarországon. Minthogy évtizedeken keresztül hozzáférhettem ezekhez a forrásokhoz, kötelességemnek éreztem, hogy ezt az ezer és ezer adatot, személyt, azután ezt a lelkiséget, szellemi vonulatot számba vegyem, dokumentáljam, és mint szolgálatot felajánljam. Mindenkinek!”³

A most bemutatásra kerülő kötet címében szereplő „keresztény” jelző azt jelenti, hogy a munkában helyet kap az ortodox és a protestáns szerzetesség vagy annak megfelelő jellegzetes intézmények, lelkiségi fogalmak bemutatása is. Ez az ökumenikus látásmód és egységkeresés nemcsak a címszavak összeállításán, de az egyes szócikkek belső tartalmán is végigvonul. Mindez azért

tására sem – ehhez évtizedek és számos szakember rendszeres és összehangolt kutatómunkájára lenne szükség – csapásokat próbál vágni, és irányjelző táblákkal mutatni azon területek felé, amelyeken mások továbbhaladhatnak.” Puskely: *A monachizmus kezdetei*, 9.

³ Kocsis L. Mihály: „A jó mindig csendben növekszik és terjed”. *Egy szerzetes tanár élete*. Magyar Nemzet, 62. évf. (1999) febr. 19. 42:12.

is fontos, mert nyugati kereszténységhez tartozó szerzőtől ilyen részletességű ismeretetés a keleti szerzetességről magyar nyelven egészen biztosan nem jelent meg korábban. Most azonban a nyugati szerzetesség mellett az etióp és szíriai, a keleti szláv és bizánci, illetve görög szerzetességtől egészen a protestáns mozgalmakig kontinenseken és országhatárokon átnyúló részletes, adatgazdag és színes képet kapunk. Mivel a szerzetesség, illetve annak bizonyos előzményének tekinthető lelkiismereti mozgalmak már a 3. század óta kimutathatók, a jelen kötet időben és térben páratlan méretű, már-már szinte áttekinthetetlen mennyiségű anyagot, ismeretet közöl. Mindezt azonban a kötet szerkezetének és kiérlelt tárgyalási módjának köszönhetően mégis közzétehető és könnyen kereshető, áttekinthető módon teszi. A miénknél kedvezőbb 20. századi történelmet maga mögött tudható országokban hasonló feladatra népes kutatócsoportokat szerveznek, s azok is csak évtizedes munka után jelentetnek meg hasonló kiadványt. Ezúton is köszönetet mondok a kötetet használók nevében a szerzőnek, hogy nem rettent vissza az emberfeletti munkától, azt szolgálatképpen magára vette, s vállalt feladatát a legmagasabb szinten becsülettel el is végezte.

A kötet elején rövid, személyes hangvételű *Előszó*, valamint a kötet felépítésére és használatára vonatkozó hasznos és praktikus *Bevezető* található. Ezeket egy, a szerzetesi lelkiesség legfontosabb lexikonsorozatainak, folyóiratainak, évkönyveinek könyvészeti rövidítésjegyzéke egészíti ki. Tekintetbe véve, hogy a kötet végén, a 791–800. és 827–829. oldalakon újabb részletes *Bibliográfia* található – a korábbi évek, évtizedek sokszor bizony gyengén (vagy egyáltalán nem) jegyzetelt egyháztörténeti kiadványai után –, első olvasásra talán kevésbé indokolt megoldásnak, bizonyos mértékig egyfajta kettős munkának tűnhet a folyóiratoknak, évkönyveknek, szaklexikonoknak, kézikönyvsorozatoknak a kötet elején törté-

nő aprólékos felsorolása és a rövidítések ehelyen történő feloldása. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a kötet elején elhelyezkedő rövidítésjegyzékben szereplő jelzéseknek a kötet további részeiben való következetes alkalmazásával jelentős helyet takarított meg a szerző. Hivatkozási módszere és a kötet szerkezete pedig szervesen illeszkedik a modern nemzetközi gyakorlathoz s korábbi enciklopédikus munkáiban követett eljárásához. Hiszen a feldolgozott és hivatkozott hatalmas irodalmat tekintetbe véve nehezen található ki hatékonyabb és alkalmasabb eljárás. Ez pedig indokoltá teszi a könyvsorozatok, folyóiratok, évkönyvek rövidítésének minél korábban, a kötet elején történő feloldását, majd a szócikkek végén rövidítve közölt egyes munkáknak a kötet végén való feloldását.

A kötet legnagyobb terjedelmű (15–779. oldalak között) fejezete a *Fogalomtár*. Tömmör, mégis informatív és összetett szócikkek felépítése – a hatékonyság és következetesség érdekében – négyes szerkezetű: az adott fogalom rövid meghatározása (szótárszerű felsorolással az egyháztörténelmi kutatások szemszögéből fontosabbnak tartott világnyelveken történő fordítással az azonosítás megkönnyítésére), történeti alakulása, jogi összefüggései (tulajdonképpen a szűkebb értelemben vett szómagyarázat) után a kapcsolódó fogalmakra történő utalások a vizsgált kifejezést tágabb körbe vonják, majd az elméleti és fogalom-meghatározási részt a Keleti Egyház, illetve a Nyugati Egyház új Törvénykönyvének (CCEO, CIC) megfelelő kánonja, valamint a témáról szóló pápai, zsinati dokumentumokból vett szövegek teszik plasztikusabbá, végül a fogalmak történeti mélységébe a szerzetességre vonatkozó, többnyire patrisztikus korból származó szövegek világítanak be. Az utóbbi szerkezeti egység főként az első regulákból (Pachom, Basileios, Ágoston, Benedek), korabeli levelekből, 5–6. századi gyűjtemények egy-egy epizódjából (*Apophthegmata*, *Historia Lausiaca*, *Pratum spirituale*, *Sca-*

la paradisi stb.) épül, de merített a középkori regulákból is (Guigo, Assisi Szt. Ferenc és Szt. Klára), nagyjából a 16–17. századdal bezáróan (Loyolai Szt. Ignác, Szalézi Szt. Ferenc). Az egyetemes egyház- és szerzetesség-történeti források mellett szép számmal találhatunk szövegeket a magyar szerzetesség páratlanul gazdag irodalmi örökségéből is (Margit-legenda, Gyöngyössi Gergely, Pázmány Péter stb.). A jelenleg is aktív, valamint a csak a modern korban megjelenő szerzetesi intézmények fogalmainak bemutatását természetesen megfelelő modern források is ékesítik. Végül a szócikkeket magyar és idegen nyelvű irodalomjegyzék zárja. Az ezekben szereplő könyvészeti rövidítések jegyzéke a kötet végén olvasható. A szerző tiszteletet parancsoló tájékozottsággal és precizitással állította össze minden nyelvi és könyvtári akadályt leküzdve a szócikkek végén található irodalomjegyzéket. Ugyanakkor sajnos kénytelenek vagyunk azzal a szomorú helyzettel számolni, hogy a szerző által gondosan felsorolt művek többsége Magyarországon egyelőre alig vagy csak nehezen hozzáférhető. Talán az internetes adatbázisok terjedésével ezek az akadályok is mihamarabb elhárulnak, s az érdeklődő olvasók számára is könnyebben hozzáférhetővé válnak az 1945–1990 közötti években megsemmisített, illetve be nem szerzett, ezért ma többségükben Magyarországon még hiányzó, de a nemzetközi egyháztörténeti szakirodalomban megkerülhetetlen és gyakorta idézett, mondhatni, közkezen forgó szakmunkák. A kötetet olvasva mindenképpen meggyőződhetünk arról, hogy 1945 utáni kultúrpolitikánk milyen mértékű veszteséget okozott a hazai tudományos kutatás és a művelt nagyközönség számára egyaránt. A pótolhatatlan jelentőségű évszázados könyv- és folyóirat-sorozatok elpusztítása és a további beszerzések ellehetetlenítése több évtizedig megghiúsította múltunk korrekt és hiteles, forrásokon nyugvó megismerését, s mai is gúzsba köti a kutatást. A kötet szócikk-címei között szép

számmal akad olyan, amely a magyar nyelvű szakirodalomban eddig teljességgel ismeretlen volt. Gazdag válogatás olvasható a szerzetességgel kapcsolatos erkölcsi (például *akédia; alázat; apatheia; engedelmesség; erény; felelősségtudat; megtérés; mértéktartás; monasztikus erények; testvéri jobbító figyelmeztetés*), lelkiségi (például *aszkezis; anachórisis; angyali élet; jegyesi misztika; megszentelt tisztaság; önmegtartóztatás; confraternitás; fuga mundi; gondnélküliség; keleti monasztikus aszkezis; keleti szerzetesség lelkiségi alapja; kiengesztelődés; menekülés a világból*), egyházi (például *alkalmasság; átlépés; exemptio; felmentés; jóváhagyás; kilépés; monasztikus konföderáció; monasztikus kongregáció; szüzek rendje; világi harmadrend*), liturgikai (például *akathistos; akoimétoi; békecsók; beöltözés; fogadalmotétel; kánoni órák; kórusima; lábmosás szertartása; Lectio divina; Officium divinum; Opus Dei; szüzek szentelése; térdhajtás; virrasztás; zsolozsma*) fogalmakból. Színes és adatokban gazdag szócikkek ismertetik a szerzetesek gyakorlati tevékenységét (például *apotheca; egyetem; gérokomeion; grangia; gyógynövény; hitelshelyek; hospitium; infirmarius; ispotály; kert; kórház; könyv; környezetvédelem és szerzetesség; laikus szerzetestestvér; levéltár; mezőgazdaság és szerzetesség; monostori iskola; munka; nevelés, oktatás; nevelés, oktatás a keleti szerzetességben; scriptorium; szerzetesi iskola, szerzetesi orvoslás; szerzetesi orvoslás és gyógyszerészet Erdélyben; szőlőkultúra és szerzetesség; térképészet; vendéglátás; vízellátás a középkori kolostorokban; xenodochium*). A szócikkek adataiból szemléletesen és meggyőzően rajzolódik ki a szerzetesek által a társadalom javára végzett közhasznú kulturális, gazdasági és szociális tevékenysége, így az európai és magyarországi művelődés olyan áramlatai válnak megismerhetővé, amelyekről évtizedeken keresztül csak a hi-

vatalos politikai hatalom által szorgalmazott rágalmak forogtak közszájon.

A *leggyakrabban idézett szerzők* című rövidke (781–788. oldalak) fejezetben lexikon szócikk-szerűen tömör és informatív ismereteket olvashatunk a szerzetesi lelkiesség legfontosabb és a fogalomtár szómagyarázataiban idézeteikkel szereplő szerzőkről, azok fontosabb munkáiról. Ezt követően a *Gyakrabban idézett régi magyar szövegek* cím alatt a szintén a szócikkekben olvasható magyar vonatkozású források könyvészeti rövidítései találhatók. Majd két oldalban *A megszentelt élet Magyarországon egykor és ma működő intézményei* című fejezet két oldalban a hivatalos rendi rövidítésekkel együtt közli a rendek, kongregációk, társaságok, világi intézmények, társulások neveit. E fejezet rövid terjedelme ellenére is némileg többet nyújt, mint amire a címében utal, hiszen néhány esetben olyan intézmények neveit is közli, amelyek hazánkban ugyan sohasem működtek, így tulajdonképpen ismeretleneknek tekinthetők, a hazai szerzetesség lelkiességi, illetve történeti irodalmában azonban – a párhuzamok és kapcsolatok pontosabb jelzése érdekében – szokás rájuk hivatkozni, s ennek következtében a jelen kötet szócikkeiben is gyakorta előfordulnak (például mercedáriusok, passzionisták, redemptoristák, Szeplőtlen Szűz Oblátusai, Szigorúbb Fegyelmű Ciszterciek, Szomaszkák, Teatinusok). Említésre méltó az is, hogy már a puszt felsorolás is jelzi a név dőlt betűs szedésével, hogy a listán szereplők közül mely szerzetesi intézmény magyarországi működése szakadt meg, s melyek a még mai is aktívak.

A kötet végén a kopt származású Pachom nevéhez kapcsolódó „Angyali Regula” magyar fordítása olvasható. Ebből ugyan a Fogalomtár egyes szócikkeinek végén is található alkalmanként egy-egy rövidebb idézet, mégis mivel a szerzetesség történetében ez az első – most már közel 1700 éves – ismertté vált regula, méltányosnak tekinthető a Szent Jeromos latin fordításából készült

magyar szöveg teljes közlése (a hozzáfűzött másfél száz magyarító jegyzettel együtt). A kötetnek ezt a fejezetét is precízen összeállított, aprólékos bibliográfia egészíti ki. A kötetet a *Szócikk-címek és utalások gyűjteménye*, valamint rövid német és angol nyelvű ismertető zárja.

Magas szintű szakmai igényességgel megírt történeti munkák esetében többnyire ritkán emelhető ki a kiadvány külső megjelenésének értéke. A jelen kötet azonban üdítő kivételnek tekinthető, hiszen az egyes szócikkek is gazdagon illusztráltak az együttesen több száz fekete-fehér képpel. Emellett külön említést érdemel a 48 oldal terjedelmű színes melléklet. Gazdag és tematikailag is változatos válogatást találhatunk tehát a kötetben a szerzetességgel kapcsolatos antik és középkori ikonok, kódex-iniciálék, illetve -lapok és modern képek, fényképek köréből. A gazdag illusztráció szemléletesen egészíti ki a szócikkek által közvetített szóbeli tartalmat és hangulatot, a keresztény szerzetesség lelkiességét.

Összességében elmondható, hogy Puskey Mária magabiztosan és roppant magas szakmai színvonalon oldotta meg a kötet címében megjelölt hatalmas témakör feldolgozását. Jól használható és hasznos ismereteket közlő reprezentatív és – tekintetbe véve a könyv igényes nyomdai kivitelét – tartalmát és kivitelét tekintve egyaránt időtálló munkával gazdagította a hazai lelkiességi és szerzetesség-történeti irodalmat. Jelen kötete jól kiegészíti több évtizedes és már eddig is számos hiánypótló kötetet felmutató munkásságát. A szerző megtette, ami rajta múlt, olyan alapmunkát állított össze, amely a továbbiakban évtizedeken át hézagpótló és megkerülhetetlen tájékoztatást nyújt, ugyanakkor minden valószínűség szerint újabb kutatásokat fog elindítani gondolatébresztő és informatív szócikkeivel, valamint precíz irodalomjegyzékeivel. Emellett a kötet a lelkiességi irodalomban való tájékozódást is hatékonyan szolgálja, a szerzetesi intézmények, aszketika iránt érdeklő-

dők számos, a köztudatban nem vagy félreismert fogalomról, gyakorlatról, jelenségről kapnak pontos és életközeli felvilágosítást. A kötet tehát tartalmának és formájának köszönhetően az egyháztörténész, művelődéstörténész, vallásszociológus, kulturális antropológus, teológus szaktudomány és a tágabb értelemben vett művelt nagyközön-ség érdeklődésére egyaránt méltán tarthat

számot. Mind külső, mind belső érdemei alapján joggal várható, hogy sokat forgatott és gyakorta hivatkozott, nagy hatású munkaként öregbíti a magyar történetírás, valamint a keresztény szerzetesség hírnevét.

VAJDA TAMÁS